

Nalézání spojenců na nečekaných místech

Elizabeth Grosz přepisuje binarismus příroda vs. kultura

Finding Allies at Unexpected Places.

Elizabeth Grosz Re-writes the Nature-Culture Binary

Kateřina Lišková

Elizabeth Grosz: *Time Travels. Feminism, Nature, Power*. Durham: Duke University Press, 2005, 257 s. ISBN 0-8223-3553-0.

ABSTRACT Even after the destabilization of binary nature-culture thinking, social science – including feminist theory – continues to conceptualize nature as inert, fixed and unchangeable. As the opposite of culture, nature is supposed to “belong” to hard science together with concepts developed within the realm of biology. Feminist theorist Elizabeth Grosz reconceptualizes one of the “hardest” naturalist theories – Darwin’s theory of evolution. She re-reads it as an account which provides an open-ended and dynamic understanding of the intermingling of history and biology, as well as a complex theory of the movements of difference, bifurcation, and becoming which, in an endless play of repetition and generative surprise, is typical of both natural and social life. The author thus recontextualizes and reevaluates “classical” biological theory for the use and inspiration of social science.

KEY WORDS culture, evolution theory, feminism, feminist theory, nature

V sociálních vědách obvykle vycházíme z dichotomie příroda vs. kultura, abychom se ve svých bádáních dále zabývali pouze druhým termínem.¹ Pojmy kultura a společnost jsou v sociologických textech asi nejfrekventovanější a oba implicitně předpokládají vyškrtnutí přírody z oblasti sociálněvědného zájmu. Do takto nastaveného intelektuálního milieu jsou socializováni i studující – základní šestisetstránkový text, který se jim v prvním ročníku dostává do rukou, Giddensova *Sociologie*, slovo „příroda“ vůbec neobsahuje. Sociologie má naštěstí spoluputující disciplíny, které se buď studiem přírodně-kulturní tenze zabývají od svého prvo-počátku (velká část sociální antropologie je vystavěna na promyšlení opozice „syrového“ a „vařeného“)², anebo se úvahami o přírodnosti a kulturnosti zabývají musejí, protože předmět jejich studia je „přirozeným“ selským rozumem chápán coby konstituovaný jako jedině a zásadně projekcí: kulturního do muže a přírodního do ženy (nutnost vypořádat se s tímto rigidním binarismem je zjevným případem genderových studií).

Soudě podle feministické produkce 90. let 20. století, mohlo by se zdát, že otázky biologie a genderu byly už jednou provždy vyřešeny; teoretickým leitmotivem předchozí dekády byly poněkud subtilnější otázky reziduálního esencialismu v sociálních teoriích genderu. Rok 2005 však přinesl knihu přední feministické teoretičky, která nás poněkud vyvádí z omylu. Profesorka Women's and Gender Studies na prestižní americké Rutgers University Elizabeth Grosz v oné knize prozkoumává možnosti relevance Darwinova pojetí biologické a kulturní evoluce pro účely feministické sociální analýzy. Jakkoli se Grosz zabývá myšlenkou provázanosti evoluce a sociálních vztahů, nejedná se o žádnou novou sociobiologii. Sociobiologie, jak ji známe z děl Richarda Dawkinse (1976, česky 2003), E. O. Wilsona (1980) či Matta Ridleyho (1994, česky 1999), předkládá takový model kultury, který vše sociální redukuje na biologické a veškeré jednání zjednodušeně vysvětluje jako genetické strategie sebereprodukce. Evolucionistická premisa, jak ji načrtává kupříkladu posledně jmenovaný, vypadá jednoduše, a to takto: hlavním motorem a cílem všeho lidského jednání je reprodukční úspěch. Ridley tak vysvětluje jak jednání mužů, kteří nutí ženy k sexu (muž je podle něj rozséváč, jehož úspěch se zvyšuje se zvyšující se četností heterosexuálních styků), tak ženské strategie odporu vůči sexu (žena má úrodný klín, ale jen omezeně; limitovanost počtu jejích vajíček ji nutí přepečlivě vybírat a hledat toho nejvhodnějšího otce svých potomků a mezitím odhánět všechny dotěrné samce). Ridleyho čtení Darwinovy teze „vyřešení problému adaptace má dopad na reprodukci“ je podobně prostinké: reprodukují se ti jedinci, kteří se dobře adaptovali, což znamená, vítěz bere všechno.

Z pohledu kritiček a kritiků je sociobiologie problematičtější přinejmenším dvojnásobem. Jednak je velice pochybná její metodologie: vysvětlení současných rozdílů, například rozdílů mezi pohlavími (které jakožto rozdíly definuje), hledá v charakteristikách našich pleistocénních předků – v kulturách lovců a sběračů. Sociobiologové prohlašují za fakt jednak podmínky, v nichž žily lovecko-sběračské kultury, jednak současné manifestace psycho-sociálních „přizpůsobení“, tedy vlastnosti muže a ženy. Jak podmínky, tak manifestace jsou přitom podloženy chabými důkazy, jejichž neadekvátnost ještě podtrhuje sociobiologický předpoklad univerzálního prostředí, na něž se naši předkové jako jeden muž údajně adaptovali. Z metodologického hlediska je rovněž problematičtější generalizace výsledků – jejich převádění z jednoho živočišného druhu na druhý, což je v sociobiologii zdaleka nejužívanější důkazní praxí. Je přitom biologií dávno doloženou tezí, že vyšší savci mají komplexnější nervový systém, který umožňuje jejich rychlejší přizpůsobení se prostředí, v důsledku čeho je evoluční proces coby proměna genotypu procesem přirozeného výběru méně důležitý než proměny odehrávající se v mozku, vyvolané zkušenostmi během života organismu (Fausto-Sterling 1985).

Stejně tak jako je sociobiologie metodologicky nepřesvědčivá ve své „biologické“ části, kulhá i její metoda „sociologická“. Při sběru dat pomocí dotazníku tak například zapomíná zjišťovat, zda odpovědi respondentů korelují s jejich skutečným chováním. Zrovna tak se neobtěžuje ověřovat, zda proklamovaný vztah mezi vlastnostmi opravdu existuje v realitě, tedy kupříkladu bude-li mít žena, která se vdala za bohatého muže, více a zdravějších dětí. Kritické a kritičky sociobiologii dále vytýkají používání vágních a vědecky nepřesných pojmů či neodpovídání na vlastní postulované otázky (kdy se vyvinuly současné modely sexuálního/párového chování?, kdy se vyvinula pohlavní dělba práce?, během jak dlouhé doby se vyvíjely lidské systémy

párování?, vyvíjejí se stále?). Druhý zásadní okruh problémů tkví v politických implikacích, to když sociobiologové hledají a nacházejí evoluční, a tudíž nevyhnutelný základ sociálních jevů, jako jsou války či znásilnění. Inherentní konzervatismus (který by marxisté jistě neměli problém nazvat reakčním) tak vede sociobiology k akcentování biologických metafor, které vlastně všechny říkají totéž: současná společnost taková, jaká je, je jediná možná a správná, protože se k tomuto stavu vyvíjela desetitisíce let, a jelikož atavismy, instinkty a pudy orientují jednání člověka a geny diktují sociální nerovnosti, je jakákoli změna v uspořádání společnosti vysoce nepravděpodobná a nežádoucí. Slovy E. O. Wilsona, „i v nejsvobodnější a nejrovnostářštější z budoucích společností... budou muži pravděpodobně stále hrát výrazně větší roli v politickém životě, v obchodu a vědě“ (cit. dle Fausto-Sterling 1985: 72).

Ve feministických diskurzech je obvykle patrný odpor vůči hledání opory a východiska analýz v přírodních skutečnostech – právě proto, že v minulosti „příroda“ a „přirozené“ tak často sloužily jako nástroj racionalizace hegemonů, umožňující jim udržování ovládaných ve svém područí. Převládající skepsi feministek vůči naturalistickým diskursům asi nejlépe vystihuje teze Donny Haraway o biologii jako „pokračování politiky jinými prostředky“ (Haraway 1986) – v debatě na téma „nature vs. nurture“ se většina feministek přikloní na stranu druhého jmenovaného.

Nedůvěra a odmítání čehokoli biologického, přítomné ve feministické teorii, jen zrcadlí širší kontext sociálněvědných debat. V těch přinejmenším od konce 60. let převládá konstruktivismus, který umožňuje promýšlet změnu a individuální a kolektivní intervenci do sociálních struktur, nad naturalismem či esencialismem, které akcentovaly fundamentální danost sociálního přírodním, a tedy stálost a nevyhnutelnost. Tyto myšlenkové proudy reprezentují dualitu kultura vs. příroda, kde první jmenované je ekvivalentem změny, partikulárnosti a vyjednávání a druhé pak značí dané, fixní a neměnné. Dualita příroda-kultura je tak společným jmenovatelem všech binarismů, které nikdy nepostrádají hierarchický charakter. Není tudíž překvapujícím zjištěním, že jakákoli radikální politika ukotvená v sociální teorii byla vždy výrazně antiesencialistická.

Přesto však i ve feministické teorii a praxi existovaly proudy, jež byly výjimkou z pravidla, podle něž je příroda překážkou, vůči níž je třeba bojovat. Takovou výjimku představuje ekofeminismus. Mezi ním a eseji Elizabeth Grosz však existují výrazné rozdíly. Zatímco ekofeminismus je orientován na otázky morálky, etiky a ekonomiky, eseje E. Grosz jsou zaměřeny epistemologicky. Její akcent není holistický, ale diferencialistický – z Darwinu podle ní vyplývá důraz na jinakost, rozrůžňování, větvení a dělení jak biologického, tak sociálního pole; ekofeministky přitom zdůrazňují vzájemnou propojenost a jednotu všehomíra. Konečně Grosz odmítá i postulát větší blízkosti ženy přírodě, který v ekofeministickém a kulturně-feministickém diskursu nereflexivně reprodukoval tradiční binarismus ženy jako bytosti přírodní a muže jakožto člověka, a tudíž tvora sociálního.

V čem tedy spatřuje feministická teoretička přínos Darwinovy teorie, jež je alespoň podle školních učebnic ideálním typem redukcionistického biologismu? Elizabeth Grosz nespěchá zaujmout pozici někde uprostřed, mezi opozitními koncepty. Smyslem jejích úvah je spíše zkomplikovat, zvrstevnatět chápání podřízeného termínu. Navrhuje opustit vnímání kategorie přírody jako neměnné, statické a inertní entity. Příroda je podle ní dynamická a aktivní; kultura je pokračováním a rozvinutím přírody spíše než jejím překonáním (stará baconovská

myšlenka o překonávání a ovládnutí přírody vychází z binárního myšlení a dále je posiluje). Biologii vnímá jako entitu umožňující kulturní existenci a sociální změnu. V pojetí přírody, v němž následuje Darwin, je změna podmínkou přirozeného řádu. Příroda nepředstavuje omezení kultury, ale naopak podněcuje kulturní sféru skrze generování problémů a otázek, které musejí být řešeny (i když některé nemohou být vyřešeny).

Je s podivem, říká Grosz, že taková postava moderních dějin myšlení, která ovlivnila pohled na svět jak odborníků, tak i laiků přinejmenším tolik jako Hegel, Marx a Freud, zůstává sociálními a feministickými teoretiky a teoretičkami opomíjena. Na vině je pravděpodobně tendence vnímat Darwina jako deterministu, který přinesl jen částečné, biologické vysvětlení, jež musí být doplněno sociálními a kulturními přístupy. Ačkoli tento přístup Darwina částečně rehabilituje, nepřestává být poplatný dualistické logice, v níž se zapovídá jakékoli přemostování propastí. Darwinova teorie je obvykle vnímána jako teorie vítězů a poražených, kde první jsou předurčeni k ovládnutí porobených a druzí k vyhynutí. Kritikové Darwina tvrdí, že jeho teorie posloužila jako ospravedlnění vztahů nadvlády, které konstituují stávající eurocentrickou patriarchální kulturu. Takováto tvrzení, říká Grosz, neodbytně připomínají odsudky, které byly před třemi desetiletími namířeny z feministického tábora proti Freudovi. Feministky tehdy měly za to, že definice a praktiky psychoanalýzy jsou sexistické (například Kate Millett 1970, Shulamith Firestone 1970), Germaine Greer (1970, česky 2001) dokonce označila psychoanalýzu za „snad nejobscénnější intimní styk, jaký existuje“ (2001: 135). To ovšem nebyl konec příběhu o psychoanalýze a feminismu. Zlomovou prací se stala kniha Juliet Mitchell (1974), v níž autorka argumentuje, že psychoanalýza není ani tak preskripční, jako spíše velice trefnou deskripční patriarchátu. Následná feministická zpracování psychoanalýzy přinesla zásadní změny v pojetí tak centrálních konceptů genderové analýzy, jakými jsou sexuální identita, subjektivita a touha.

Analogické by to mohlo být i s tolik zatracovaným Darwinem. Grosz argumentuje, že zaměříme-li se výhradně na androcentrismus, ať už u Freuda, nebo Darwina, protékají nám mezi prsty teoretické modely, metody či otázky, jichž by bylo možno (navzdory omezením každé velké teorie) využít k pochopení a transformaci převládajících struktur (patriarchální) moci. Darwin nám tak kupříkladu může nabízet nástroje k lepšímu pochopení přírody, těla, času či transformace než jaké předkládají stávající sociální či kulturní výklady. Bližšímu feministickému zkoumání se nabízí jeho ústřední teze o pohlavním výběru, který generuje variabilitu jak v rámci jednotlivých pohlaví, tak mezi pohlavími, což slibuje obohacení feministických teorií sexuální diference, které doposavad čerpaly především z Freuda a Deleuze.

Darwinovská evoluce se ve čtení Elizabeth Grosz nápadně (jakkoli by se to mohlo zdát nepravděpodobné) podobá poststrukturalistickým přístupům. Ačkoli v titulu klíčové práce *O původu druhů* najdeme slovo původ, které v poststrukturalistickém slovníku neexistuje,³ budeme-li se na evoluci dívat jako na nekonečnou řadu transformací bez jediného dohledatelného začátku a konce, jako na genealogii s akcentem na hru opakování a diference, jsme bezpečně zpátky v diskursu francouzských poststrukturalistů (Jacques Derrida, Gilles Deleuze, Michel Foucault) a na ně volně navazujících feministických teoretiček (Judith Butler, Drucilla Cornell, Elizabeth Grosz, Donna Haraway ad.) – při vědomí veškerých kontroverzí mezi těmito autory a autorkami. To, co jsme ze školních učebnic navykli vnímat jako lýtý evoluční boj o přežití, lze pozitivně přeznačit, jak to dělá Grosz, jako posilování jinakosti a variace, neboť

jak tvrdí Darwin, „každá organická bytost se přirozeně rozrůstá až do takové míry, že nebyla-li by zničena, země by záhy byla pokryta potomstvem jediného páru“ (cit. dle Grosz 2005: 20). Významným prvkem, jenž charakterizuje proces přirozeného výběru, je jeho náhodnost. Tento rys koreluje s další charakteristikou poststrukturalismu, jíž je antihumanismus, který v případě Darwinova pojetí evoluce tkví v bez-cílném a bez-řádném chápání biologické dynamiky, která nezaměřuje pohyb vpřed za pokrok.

Jak je ale možné teorii formulovanou pro aplikaci na přírodní procesy přenést na sociální jevy? U Darwina samého není jisté, zda či do jaké míry chtěl diferencovat mezi přirozeným a kulturním systémem. Někteří jeho vykladači, které Grosz cituje, mají za to, že pokud má evoluce fungovat coby explanační model, musí fungovat na všech úrovních od nejnižších živočišných druhů po nejvyšší kulturní formy a intelektuální aktivity. Elizabeth Grosz navrhuje využít Darwina pro účely feministické teorie, jakkoli se tato usilovně, a podle autorky často dogmatically, diskursům o přírodě a biologii brání. Vztáhneme-li postulát o sociální konstruovanosti vědění důsledně na veškeré diskursy, pak zjistíme, že ty biologické nejsou o nic více nebezpečné, ideologické a zavádějící než jiné. Mají tedy stejný potenciál výtěžnosti pro feministické a jiné emancipační teorie, který by neměl být ponechán ladem. Grosz navrhuje „těžít“ v sedmi oblastech:

1. Darwinova teze o sebezpřekonávání, které sice pomalu, leč neustále zasahuje do života všech druhů, předkládá zajímavou odpověď některým teoriím útlaku: to, co se stalo jedinci v důsledku dění v okolním prostředí (lhostejno, zda přírodním či sociálním), je podnětem k sebetransformaci. Grosz tím samozřejmě netvrdí, že perzekuce lidí a menšinových skupin je žádoucí věcí. Jde jí spíše o to ukázat, že škody, k nimž dochází v důsledku oprese a nespravedlností, nelze jenom oplakávat a hořekovat nad nimi, ale že je zapotřebí využít jich jako symbolu, který pobízí k transformaci, který vede k jiné budoucnosti. V tomto kontextu autorka upozorňuje na nápadné průniky mezi Darwinovým chápáním pohybů evoluce a Foucaultovým pojetím dynamiky moci: oba akcentují zásadní nerozpojitelnost dominance, transformace a odporu. Moc generuje odpor podobně jako vývoj druhů generuje přirozený výběr; jedno produkuje druhé, které je svou existencí zpětně transformuje, a tak dále, v nikdy nekončící spirále sebetransformací. Oba teoretikové tak přinášejí chápání produktivity inherentně vlastní podřízeným skupinám, tedy přesný opak teorie vítězů, kteří berou všechno a ničí poražené.
2. Darwinova teorie obsahuje navýsost postmoderní pojetí času. Evoluce tlačí jedince směrem k nepoznatelné budoucnosti, na kterou se tedy z definice nemohou připravit, a jejich těla a schopnosti tak nutně zůstávají otevřeny rekontextualizaci a reevaluaci. Zároveň zde budoucnost nefiguruje jako něco, čeho bude někdy dosaženo, jak je to vlastní moderním idejím pokroku, ale je symbolem čehosi neustále odsouvaného (deferral). Darwinův čas je tedy nutné vnímat nelineárně s důrazem na procesy a nikoli výsledky.
3. Darwin přináší osobitý výklad toho, co zajímá nejen feministické, ale i rozličné další politické diskursy, totiž tématu původu změny. V jeho pohledu interpretovaném Elizabeth Grosz je principem změny otevírání, rozevírání a diverzifikace prvků latentně přítomných v současnosti. Budoucnost je tak jiná, ale nikoli oddělená od současnosti

- a minulosti; vyvstává ze vzájemné hry opakování; musí být genealogicky spjata s již existujícím, ale zároveň schopna mnoha variací.
4. Darwin obohacuje feministickou teorii rekonceptualizací vztahů mezi přírodním a sociálním; jeho přístup je prost dichotomie, v níž jsou oba koncepty, jak je známe z mnohých (nejen) feministických teorií, uvězněny. Nevnímá kulturu jako vyšší stupeň či překonání přírody. I entity povýtce kulturní, jakými jsou jazyk, inteligence, rozum, imaginace, paměť, jsou důsledky týchž nekompromisních kritérií přirozeného výběru: pokud by neposkytovaly výhodu v přežití či strategickou výhodu pro své nositele, nebylo by důvodu uvažovat o nich jako o jedinečně lidských či nezpochybnitelně cenných atributech.
 5. Darwin odhaluje univerzální charakter sexuální diference (sexual difference)⁴ – což je argument feministek, které jsou ovlivněny poststrukturalismem a trvají na zásadním významu a neredukovatelnosti sexuální diference (vedle Grosz se mezi ně řadí například Luce Irigaray, Rosi Braidotti či Iris Marion Young). Z tohoto úhlu pohledu je sexuální diference neodstranitelnou charakteristikou života, a to díky kombinaci, směně a variaci, které ztělesňuje a prostředkuje zároveň; reprodukce znaků či jejich proměna (příkladem budiž třeba rasa) jsou zásadním způsobem závislé právě na faktoru sexuální diference.
 6. Darwinův poznatek, že evoluce není ani svobodná a nespoutaná, ani determinovaná a předpověditelná, by mohl sloužit jako most mezi tvrdými přírodními vědami, jež tradičně stojí na determinismu, a měkkými vědami sociálními, které do velké míry pracují s indeterminitou, neurčit(eln)ostí.
 7. Darwin poskytl náhled na historii, který není ani fixně apriorní, ani prostoduše empiristický. Existují přísně historická, tedy časová a genealogická omezení toho, co je možnou biologickou/kulturní cestou, ale historie je vždy radikálně otevřená směrem do budoucnosti. A to i ke zpětnému výkladu směrů, které ovlivnily současnost, i těch, které se nikdy nezrealizovaly.

Čteme-li text E. Grosz pozorně, nemůže nám uniknout její sdělení, podle nějž Darwin odkázal sociálním vědám, stejně tak jako svým domovským vědám přírodním, nové pojetí života, které nestojí na nehybných znacích či na esenci bytí, ale na otevřenosti vůči toku času. Radikální otevřenost darwinovského projektu tkví v předpokladu života coby formy sebeorganizace, která překonává samu sebe, která se od sebe samé odklání, která se během doby vyvíjí v něco zcela odlišného. Život v jeho pojetí je tudíž kontingentní, neustále ve stavu přerodu, v procesu stávání se, je něčím jiným, než čím byl. Takové vnímání života nutně mění náhled na politiku a možnost změny a rozhodně podněcuje k dialogu o tom, kterak navrátit přírodu do agendy sociálních věd.

Poznámky

¹ Recenzovaná kniha je souborem třinácti esejů tematicky zařazených do čtyřech částí. Předmětem následujícího článku je část I. nazvaná „Nature, Culture, and the Future“.

² Zde odkazuji na knihu Claude Lévi-Strausse *The Raw and the Cooked* (1979).

³ Zde odkazuji především na Derridovu esej „Signature Event Context“ (1988).

- ⁴ Převádět do češtiny pojmy z cizích jazyků je někdy těžké, zvláště když má přeložený termín tendenci konotovat naprosto jiné významy, než jaké konotuje v původním jazyce. Pojem „sexual difference“ ve feministické teorii není jakýmsi primitivním konstatováním o dvojích genitáliích, jak by nás k tomu měl překlad „pohlavní“ (sexual), a už vůbec tento termín nerefereje o preferencích pro výběr sexuálního partnera. Ve slovníku poststrukturalistických teoreticek ovlivněných zejména Deleuzem, které tento termín používají, figuruje namísto pojmu gender. Bylo by na dlouhou a zcela jinou diskusi ukázat, v čem se oba analytické nástroje liší; mějme tedy alespoň pracovně za to, že tato negativní definice a ponechání překladu co nejbliže anglickému originálu nás nezavede na scestné chápání.

Literatura

- Derrida, J. 1988. „Signature Event Context.“ In *Limited, Inc.* Evanston: Northwestern University Press, s. 1–23.
- Dawkins, R. 2003. *Sobecký gen*. Praha: Mladá fronta.
- Fausto-Sterling, A. 1985. *Myths of Gender: Biological Theories about Women and Men*. New York: Basic Books.
- Firestone, S. 1970. *The Dialectic of Sex*. New York: Morrow.
- Giddens, A. 2001. *Sociologie*. Praha: Argo.
- Greer, G. 2001. *Eunuška*. Praha: One Woman Press.
- Haraway, D. 1986. „Primatology Is Politics by Other Means.“ In R. Bleier (ed.) *Feminist Approaches to Science*. New York: Pergamon Press, s. 77–118.
- Lévi-Strauss, C. 1979. *The Raw and the Cooked*. New York: Octagon Books.
- Millett, K. 1970. *Sexual Politics*. New York: Ballantine Books.
- Mitchell, J. 1974. *Psychoanalysis and Feminism*. New York: Pantheon Books.
- Ridley, M. 1999. *Červená královna: sexualita a vývoj lidské přirozenosti*. Praha: Mladá fronta.
- Wilson, E.O. 1980. *Sociobiology*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press.

Autorka

Kateřina Liřková působí na oboru Genderová studia Katedry sociologie na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity. Zabývá se feministickými a sociologickými teoriemi genderu, otázkami reprezentace sexuality a organizace intimity. Kontakt: katerina@fss.muni.cz